

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

OBSZARY POKOPALNIANE WAŁBRZYCHA, PRZEMIANY BAZY EKONOMICZNEJ I STRUKTURY PRZESTRZENNEJ MIASTA

Streszczenie: W opracowaniu zwrócono szczególną uwagę na liczne obszary pokopalniane w Wałbrzychu, które po likwidacji kopalń poddawane są stopniowo procesowi rewitalizacji, oraz na przemiany bazy ekonomicznej i struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta. Znaczna ilość terenów po starych kopalniach to nieużytki, które mogłyby być zagospodarowane pod kątem stworzenia przestrzeni publicznych. Wałbrzych został poddany, zwłaszcza w ostatnich dziesięciu latach, niespotykanym przeobrażeniom. Proces likwidacji kopalń przyczynił się do licznych przemian przestrzennych, społecznych, ekonomicznych. Współczesny Wałbrzych to nadal ważny ośrodek przemysłowy. Pokopalniane wieże szybowe stanowią najbardziej czytelny symbol Wałbrzycha i winny być nieodłącznym elementem krajobrazu miasta, przypominającym o jego korzeniach.

Słowa kluczowe: obszary pokopalniane, kopalnia, rewitalizacja i rewaloryzacja terenów pokopalnianych, struktura przestrzenna miasta, baza ekonomiczna.

1. Wstęp

Wałbrzych to miasto położone na Dolnym Śląsku. Obok Wrocławia i Jeleniej Góry stanowi jeden z największych ośrodków tego regionu. W przeszłości pełnił funkcję stolicy województwa wałbrzyskiego. Jest wyjątkową jednostką osadniczą, o specyficznym charakterze. O tej inności decyduje jego lokalizacja w malowniczej kotlinie, otoczonej Górami Wałbrzyskimi. Analizując jego plan, odnosi się wrażenie, że miasto jest wkomponowane w środek lasu. Ogromna ilość zieleni w jego granicach administracyjnych i tuż przy nich stanowi jego ogromny atut. Jakże wymowne są stojące przy głównych drogach wlotowych tablice reklamowe z hasłem „Wałbrzych wśród zielonych wzgórz wita”. Duża ilość zieleni prowokuje do stwierdzeń, iż ta jednostka osadnicza posiada duży potencjał do rozwoju turystyki i rekreacji. Miasto to, zwłaszcza w ostatnich dziesięciu latach, zostało poddane niespotykanym przeobrażeniom. Próbuje zagospodarować tereny pokopalniane w stosunkowo powolnym tempie. Widoczne są przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej. „Umrze miasto, jeżeli budowa jego będzie zakończona” – to słowa francuskiego pisarza Antoine’a de Saint-Exupéry’ego. Zawierają one trafną prawdę życiową.

Każde miasto, by prawidłowo egzystować, musi się ciągle rozwijać i podążać za wytyczonymi przez cywilizację trendami. Miasto bez perspektyw, bez chęci wykorzystania swego potencjału, skazane jest na upadek. Sytuacja Wałbrzycha w okresie przemian ustrojowych była wyjątkowo trudna, wydawać by się mogło, że nie do ogarnięcia. Likwidacja kopalń, niespotykana jak dotąd stopa bezrobocia, problemy ekonomiczne lokalnej społeczności, patologie społeczne będące efektem tej sytuacji sugerowały klęskę. Wałbrzych nie był jedynym miastem w Polsce borykającym się z tak poważnymi problemami.

Współcześnie Wałbrzych to nadal ważny ośrodek przemysłowy. Pokopalniane wieże szybowe stanowią najbardziej czytelny symbol Wałbrzycha. Są nieodłącznym elementem krajobrazu miasta, przypominającym o jego korzeniach.

2. Ujęcie problemu

Wałbrzych stał się przedmiotem analiz i badań ze względu na jego specyficzny charakter. Występujące ogromne tereny pokopalniane winny być jak najszybciej poddane rewitalizacji. Proces likwidacji kopalń przyczynił się do licznych przemian przestrzennych, społecznych, ekonomicznych. Zmiany ustrojowe w Polsce pod koniec XX wieku wymusiły na władzach miasta przeobrażenia przestrzenne, zmianę jego struktury i wizerunku. Miasto nie było przygotowane na tak drastyczną metamorfozę. Przez lata tkwiło w martwym punkcie, bez żadnych perspektyw rozwojowych. Obecnie powoli podnosi się z upadku, choć od innych ośrodków w regionie dzieli go jeszcze ogromna przepaść. Przed Wałbrzychem stoją duże możliwości i szanse na rozkwit, szczególnie w dziedzinie turystyki. Nasuwa się w związku z tym kilka pytań: Czy ogromny potencjał miasta zostanie prawidłowo wykorzystany? Czy Wałbrzych wytrwa w trudnym procesie budowy nowego wizerunku? Czy jeszcze kiedyś mieszkańcy spojrzą z optymizmem w przyszłość? Jak miasto przetrwa przemiany ekonomiczne?

3. Gospodarka a Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna (WSSE)

Wałbrzych jest położony na wysokości 450-500 m n.p.m., w kotlinie otoczonej Górami Wałbrzyskimi. Liczy ok. 123 tys. mieszkańców i zajmuje powierzchnię 84,79 km². Miasto jest rozciągnięte wzdłuż osi północ – południe (w linii prostej 16,5 km), ze wschodu na zachód 12 km. Posiada status gminy miejskiej. Zlokalizowane jest w powiecie wałbrzyskim. Teren Wałbrzycha przecina droga krajowa nr 35, która biegnie z Wrocławia do granicy z Czechami w Golińsku. Odległości od stolic europejskich to: Warszawa – 420 km, Praga – 200 km, Wiedeń – 434, Berlin – 449 km.

Początkowo mieszkańcy Wałbrzycha, dawnego grodu, trudnili się myślistwem i bartnictwem, a następnie rolnictwem i hodowlą bydła. Pierwsze świadectwo o za-

łożeniu na tym obszarze kopalni pochodzi z 1336 r. Obok górnictwa prężnie rozwijało się tu także sukiennictwo. Już w XVIII wieku miasto było sudeckim centrum handlu płótnem.

W 1945 r. wałbrzyskie kopalnie przeszły w ręce polskiej administracji (Kopalnia Węgla Kamiennego [KWK] „Victoria” z dziewięcioma czynnymi szybami; KWK „Julia” [późniejsza „Thorez”] z ośmioma czynnymi szybami; KWK „Chrobry” [późniejszy „Wałbrzych” z połączenia KWK „Mieszko” i „Chrobry”] z pięcioma czynnymi szybami; KWK „Mieszko” z trzema szybami). Na przestrzeni lat liczba kopalń w Wałbrzychu wzrastała w szybkim tempie: w 1747 r. było ich tylko 7, w 1790 r. już 38, a w 1805 r. aż 54¹. Kopalnie i koksownie dawały mieszkańcom Wałbrzycha i najbliższych okolic główne miejsca zatrudnienia. To one tworzyły górniczo-hutniczy klimat miasta, malowały jego wizerunek. Przez cały okres powojenny do upadku komunizmu w Polsce stanowiły priorytet w gospodarce lokalnej i ogólnopanaństwowej.

Na początku lat 90. Wałbrzych stanął przed trudnym problemem restrukturyzacji i przebudowy gospodarki, opartej głównie na przemyśle górniczym. Rozpoczął się wieloletni proces jej dostosowywania do wymogów rynkowych. Zgodnie z ogólnoeuropejskimi trendami gospodarki rynkowej pojawił się sektor małych i średnich przedsiębiorstw. Duże firmy także musiały się dostosować do nowej sytuacji. Gmina Wałbrzych ustaliła instrumenty ekonomiczne, które miały poprawić warunki przedsiębiorcom, tak aby miasto zaczęło się rozwijać gospodarczo. Od tej pory Wałbrzych był przyjaźnie nastawiony w stosunku zarówno do lokalnych, jak i zewnętrznych inwestorów².

Obecnie inwestycje usługowo-produkcyjne w Wałbrzychu koncentrują się przede wszystkim na terenie Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (WSSE) Invest Park. Od momentu powstania (1997 rok) strefa współpracuje z Gminą Wałbrzych. Współpraca ta odbywa się na partnerskich zasadach i dotyczy budowy infrastruktury technicznej na terenie strefy oraz innych działań, które prowadzą do pozyskania inwestorów³. Poza strefą ekonomiczną w mieście funkcjonuje również szereg innych gałęzi przemysłu. Wśród nich wyróżniają się takie branże, jak: ceramiczna, szklarska, włókiennicza, odzieżowa, materiałów budowlanych, chemiczna, metalowa, elektroniczna, motoryzacyjna i spożywcza reprezentowane m.in. przez takie przedsiębiorstwa, jak: Fabryka Porcelany „WAŁBRZYCH” SA; Zakłady Koksownicze „WAŁBRZYCH” SA; „CAMELA” SA Fabryka Wkładów Odzieżowych; „WAMAG” SA – producent maszyn i urządzeń górniczych; „ENITRA” Sp. z o.o. – producent pasów napędowych i taśm transportujących; „RONAL” POLSKA SA – producent felg aluminiowych i kabin prysznicowych; Zakłady Porcelany Stołowej

---

¹ K. Jankowski, S. Junak, K. Kułaga, *Wałbrzych i okolice. Przewodnik*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Wałbrzych 1998.

² *Strategia Rozwoju Miasta Wałbrzycha na lata 2001-2006*

³ *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do roku 2013*.

„KRZYSZTOF” SA; „LEGiPOL” Sp. z o.o. – producent kompleksowych systemów ogrodzeniowych.

Miasto stwarza przyjazne warunki do rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. Inwestorzy otrzymują fachową pomoc, dzięki takim instytucjom, jak Dolnośląska Agencja Rozwoju Regionalnego (w jej ramach działa Punkt Informacji Europejskiej, Centrum Euro-Info), Fundusz Regionu Wałbrzyskiego czy Fundacja Wałbrzych 2000.

4. Zabytki techniki historią wałbrzyskiego górnictwa

Mówiąc o Wałbrzychu, nie sposób nie wspomnieć o istniejących w nim zabytkach techniki. Miasto szczyci się 500-letnią historią górnictwa. Jego kres nastąpił 26 czerwca 1998 r., kiedy to szybem „Bolesław Chrobry” na powierzchnię wydobyto ostatni wózek z węglem. Do dziś w dobrym stanie technicznym zachowało się kilka wież szybowych, jak np.: „Bolesław Chrobry I” z 1930 r. i „Bolesław Chrobry II” z 1939 r. w Śródmieściu; „Jan” u podnóża Chełmca w dzielnicy Biały Kamień zbudowany w 1947 r.; „Tytus” w Konradowie z pierwszą w mieście żelbetową wieżą z 1924 r.; „Chwalibóg” w Starym Zdroju z 1888 r.; „Teresa” z 1924 r. w dzielnicy Rusinowa; „Julia” z 1865 r. i „Sobótka” z 1874 r. w dzielnicy Biały Kamień; „Irena” w dzielnicy Sobięcín⁴. Stanowią one w chwili obecnej cenne zabytki techniki. Wszystkie zachowane wieże szybowe wpisano do Dolnośląskiego Rejestru Zabytków jako obiekty nieruchome. Po zaprzestaniu wydobywania węgla na Ziemi Wałbrzyskiej wiele szybów zamknięto, np. szyb „Pokój” (między Rusinową a Jedliną Zdrój), „Krakus” (w lesie powyżej dzielnicy Nowe Miasto), „Jadwiga” (między Sobięcínem a Kuźnicami), „Barbara” (Kuźnice), „Wentylacyjny” (ul. Świdnicka), główny szyb kopalni Victoria, „Gabriel” (Sobięcín), „Kopernik” i „Wanda”⁵.

Szyby kopalniane, pomimo niesfunkcjonujących kopalni, dominują w panoramie miasta. Tylko na terenie kopalni „Thorez” do dziś zachowało się w pełni sześć szybów z wieżami: szyby „Julia” i „Sobótka” w Białym Kamieniu; szyb „Jan” w Białym Kamieniu, szyb „Chwalibóg” w Starym Zdroju, szyb „Teresa” w Rusinowej, szyb „Tytus” w dzielnicy Konradów⁶.

Na terenie kopalni „Wałbrzych” zachowały się szyby: „Chrobry I” i „Chrobry II” w dzielnicy Śródmieście; „Staszic” we wschodniej części dzielnicy Podgórze. Była kopalnia „Victoria” może się poszczycić szybem „Irena”, „Wojciech”, w Sobięcínie, „Szybami Siostrzanymi” w Sobięcínie. Obecnie cały kompleks budynków wokół szybów pełni funkcje magazynowe.

⁴ R. Szewczyk, *Krajobraz po kopalniach*, „Wałbrzyski Informator Kulturalny” nr 10, Wałbrzych 2005.

⁵ W. Tumidajewicz, *Z dziejów przemysłu na ziemi wałbrzyskiej*, [w:] 45 *Ogólnopolski Złot Sudeckich Przdowników Turystyki Górskiej*, Oddział Ziemi Wałbrzyskiej PTTK, Wałbrzych 2006.

⁶ A. Mucha, *Pamiętki wałbrzyskiego górnictwa węglowego*, Muzeum w Wałbrzychu – Oddział Muzeum Przemysłu i Techniki, Wałbrzych 2002.

W Wałbrzychu powstało Muzeum Przemysłu i Techniki usytuowane na terenie zamkniętej kopalni węgla kamiennego „Thorez”. Zajmuje ono obszar najstarszego w mieście i najlepiej zachowanego kompleksu budowli przemysłowych z końca XIX wieku i początku XX wieku. Objęto je programem Park Wielokulturowy – „Stara Kopalnia”. Najbardziej charakterystycznymi obiektami są tu dwie stalowe wieże szybów „Julia” i „Sobótka”, które wznoszą się nad całym zespołem zabudowań. Wieże te są rzadkością i dodatkowo, w połączeniu ze sprawnymi, stalowymi elementami wyciągowymi z lat 1911-1914, stanowią cenne i nieliczne obiekty nie tylko w Polsce, ale i na świecie⁷. Cały kompleks mieści wiele obiektów wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, spośród których najważniejsze to⁸:

- budynek nadszybia szybu „Julia” z 1867 r. i wieża szybu „Julia” z 1893 r. (nr 812/Wł),
- budynek nadszybia szybu „Sobótka” z 1874 r. i wieża szybu „Sobótka” z 1903 r. (nr 813/Wł),
- „Lisia Sztolnia” z 1791 r. (nr 877).

Muzeum zapoznaje zwiedzających z historią i tradycjami górnictwa wałbrzyskiego. Znajduje się tu stała ekspozycja maszyn elektrycznych z 1911 r. i łaźni górniczej z 1915 r. Ponadto ekspozycja prezentuje sztolnię „Julia”, fragment „Lisiej Sztolni” i wiele innych eksponatów górnictwa⁹.

Muzeum miało chronić dziedzictwo przemysłowe całej Ziemi Wałbrzyskiej i promować miasto jako ośrodek przemysłowy, kulturalny i turystyczny.

Zabytkowa kopalnia „Julia” (jedna z czterech zamkniętych 20 lat temu) określona została mianem „perły Wałbrzyska”¹⁰. Już za dwa lata ma tu powstać Park Wielokulturowy „Stara Kopalnia” z odnowionymi salami muzealnymi, multimedialnymi ekspozycjami i punktami widokowymi. Powstaje w niej wielkie centrum rozrykowo-kulturalne „Stara Kopalnia”. Centrum będzie symbolem likwidacji górnictwa i wszystkich problemów z niej wynikających (zwłaszcza społecznych) w tym mieście. Ma stanowić wizytówkę współczesnego, nowego, szybko rozwijającego się miasta, które przyciągnie rzesze turystów. Była kopalnia „Julia” to jeden z najstarszych i najlepiej zachowanych obiektów górnictwa węgla kamiennego na świecie. Na powierzchni ponad 4 ha usytuowanych jest 16 budynków wpisanych do rejestru zabytków. W utworzonym tu muzeum zgromadzonych będzie ponad 10 tys. eksponatów, m.in. górnicze maszyny i urządzenia, z których najstarsze pochodzą z XVIII wieku. Jedną z największych atrakcji ma być dwupółkilometrowa podziemna trasa turystyczna wykorzystująca XVIII-wieczną „Lisną Sztolnię”, którą spławiano węgiel. Odwiedzający park będą się bawić na organizowanych tu kon-

⁷ K. Szewczyk, *Muzeum Przemysłu i Techniki w Wałbrzychu – rys historyczny*, „Wałbrzyskie Zeszyty Muzealne”, Muzeum w Wałbrzychu, Wałbrzych 2006.

⁸ Tamże.

⁹ www.muzeum.walbrzych.pl/mpit.php.

¹⁰ Za Karoliną Drogowską, „Gminy nagrodzone za innowacje” w Gazecie Tygodnik z Dolnego Śląska (dodatek do „Gazety Wyborczej” Nr 63 z 6.05.2010), s. 1, 6.

certach i przedstawieniach, wypoczywać w klubach muzycznych i w kawiarnianych ogródkach. Rewitalizacja i rewaloryzacja pokopalnianego obszaru w centrum kultury i rozrywki może stanowić dla Europy projektowy wzór ekonomicznego i uzasadnionego zagospodarowania terenów przemysłowych. Tym sposobem Wałbrzych znajdzie się na mapie kulturalnej Polski. Dzięki projektowi o skali europejskiej znany będzie nie tylko w Polsce, ale i za granicą.

Pierwszy etap budowy parku pochłonie prawie 53 mln zł, z czego niemal 36 mln zł dołoży Unia Europejska. Aktualnie projekt Park Wielokulturowy – „Stara Kopalnia” uzyskał 35 mln złotych dofinansowania z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko. Jego ukończenie planuje się na 2012 rok. Koncepcja obejmuje zachowanie wszystkich obiektów, wpisanych do rejestru zabytków, rozbiórkę markowni, warsztatu elektrycznego oraz niewielkich obiektów technicznych. Ponadto wszystkim budynkom zostanie przywrócony pierwotny kształt.

Dzięki wcieleniu projektu w życie teren byłej kopalni stanie się atrakcyjną przestrzenią publiczną z instytucjami kultury, siedzibami organizacji pozarządowych, restauracjami, kawiarniami, pensjonatem, klubem muzycznym „Montownia”, Europejskim Centrum Ceramiki Unikatowej, zespołem sportowo-rekreacyjnym. Ponadto będą tu zlokalizowane liczne place i przestrzenie publiczne z eksponatami muzealnymi i obiektami małej architektury.

5. Wałbrzyskie Zagłębie Węglowe obszarem problemowym

Struktura społeczna Wałbrzycha została ukształtowana jeszcze przed napływem osadników do miasta po II wojnie światowej i jest ściśle związana z górnictwem. Przemysł wydobywczy zdeterminował specyficzny charakter Wałbrzycha, stworzył typowo górniczy klimat, zarówno społeczny, jak i kulturowy.

Polscy pionierzy zasiedlający miasto podlegali procesom przemian społecznych, w wyniku których przekształcili się w środowisko górnicze. Byli to ludzie o różnych kulturach, poglądach, pochodzący z różnych regionów. Mimo to połączyła ich tradycja miasta i jego korzenie. Do wytworzenia się zwartej grupy górników z pewnością przyczyniła się specyfika tego zawodu, jego wysoki prestiż, odrębne uregulowania prawne oraz styl życia rodzin górniczych, który podlegał rytmowi pracy w kopalniach¹¹. Rodziny górników zostały ukształtowane na tradycyjnym, patriarchalnym podłożu. Były konserwatywne, posiadały chłopski rodowód. Ojciec – górnik pełnił funkcję głowy rodziny i jej głównego żywiciela. Model ten wyraźnie wzmagał brak pracy dla kobiet na wałbrzyskim rynku. Tym, co wyróżniało to środowisko od innych, był niski poziom edukacji i kult ciężkiej pracy fizycznej (stanowiące wspólny mianownik w stosunku do rodzin chłopskich). Mimo to górnicy mieli zapewnio-

---

¹¹ S.W. Kłopot, *Spoleczno-kulturowe aspekty przekształceń struktury gospodarczej rejonu wałbrzysko-noworudzkiego*, [w:] *Zagłębie węglowe w obliczu restrukturalizacji. Studia i Materiały*, Wydawnictwo i Drukarnia DTSK „Silesia”, Wrocław 1997.

na stabilizację materialną, w przeciwieństwie do pracowników innych gałęzi przemysłu, ponieważ rynek był nastawiony głównie na nisko wykwalifikowaną kadrę. W efekcie tej sytuacji pojawiło się negatywne zjawisko „wypychania” wykształconych ludzi, którzy musieli realizować swoje zawodowe ambicje poza miastem.

W latach 70. środowisko górnicze było już w pełni ukształtowane. Integrację potęgował proces zagospodarowywania przestrzeni miasta przez zarządy kopalń. Zakładano placówki przeznaczone dla górników i ich rodzin, takie jak: ośrodki zdrowia, sportowe, kulturalne, rekreacyjne czy edukacyjne. Wszystko to tworzyło zamknięte układy, które w pełni zaspokajały potrzeby tej grupy społecznej. Tym samym symbolicznie podkreślano dominację tej gałęzi przemysłu nad pozostałymi.

W miarę upływu czasu praca górnika stawała się coraz bardziej niebezpieczna i trudna. Na większą skalę zmechanizowano wydobywanie węgla, pogorszyły się warunki życia w mieście. Dekapitalizacji uległy infrastruktura techniczna i zasoby mieszkaniowe. Postępowała degradacja środowiska naturalnego. Wszystko to wpłynęło na przeświadczenie górników, że ich zarobki nie są adekwatne do wykonywanej pracy. Przeprowadzona w 1975 r. reforma wojewódzka w Wałbrzychu nie poprawiła sytuacji mieszkaniowej omawianej grupy zawodowej. Nowo powstałe osiedla: Piaskowa Góra i Podzamcze zostały przeznaczone pod zasiedlenie przez pracowników instytucji wojewódzkich. Mimo to nadal utrzymywano przekonanie o wyjątkowej pozycji górników w społeczeństwie. Dowodem na to są badania przeprowadzone przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej w czerwcu 1996 r., w których stwierdzono, że górnik to zawód prestiżowy, zajmujący pozycję tuż za lekarzem i profesorem¹².

Wraz z upływem czasu Wałbrzyskie Zagłębie Węglowe stało się obszarem problemowym. Skumulowały się tu negatywne czynniki społeczne i ekonomiczne, które wpłynęły na degradację obszarów. Kult jednostek słabo wyedukowanych, trudniących się ciężką pracą fizyczną, wywołał na dużą skalę emigrację młodych, wykształconych, i energicznych mieszkańców miasta poza jego granice. Zaistniał tu negatywny proces selekcji.

Ta sytuacja utrzymuje się po chwilę obecną. Młodzi i przedsiębiorczy ludzie uciekają z Wałbrzycha do innych ośrodków. Miasto nie jest w stanie zaproponować im ciekawych perspektyw rozwoju. W efekcie saldo migracji rośnie, a w Wałbrzychu pozostają jedynie ludzie w średnim wieku i starsi.

Zamknięcie kopalń wzbudziło w społeczeństwie poczucie zagubienia, apatie i bezradność. Miasto o górniczych tradycjach zmuszone zostało do zmiany swojego wizerunku. Na ten proces mieszkańcy nie byli przygotowani. Zapanował chaos. Społeczeństwo zubożało i przestało identyfikować się z Wałbrzychem. Brak poczucia więzi z miastem i problemy ze znalezieniem pracy przez byłych górników w znacznym stopniu wpłynęły na rosnące patologie społeczne. Zmarnowano dwa pokolenia kapitału ludzkiego. Byli górnicy bez pracy wpadali w pułapkę alkoholo-

¹² Tamże.

lizmu (do dziś wielu z nich nie może się z niej uwolnić). W efekcie tych realiów postępowała degradacja całych rodzin górniczych. Dzieci wyrastały w dysfunkcyjnym środowisku, w związku z czym od razu były obciążone bagażem doświadczeń rodziców. Zagubione i niezrozumiane poddawały się nałogom. Konsekwencją tego jest wysoka przestępczość w mieście i szerzące się patologie społeczne.

Dodatkowym niekorzystnym czynnikiem w rozwoju miasta jest mała ilość przestrzeni publicznych. Wiele terenów w mieście mogłoby zostać zagospodarowanych pod wszelkiego rodzaju centra rekreacyjne, ośrodki sportowe, kulturowe, zwłaszcza na terenach pokopalnianych. Niestety, nie zostały jeszcze zgromadzone odpowiednie środki budżetowe na ten cel. W efekcie Wałbrzych nie może zaoferować swoim mieszkańcom interesujących miejsc do spędzania wolnego czasu. Baza mieszkaniowa miasta to przede wszystkim stare, przedwojenne kamienice, wymagające wielu napraw i remontów. Wzbudza to w dużym stopniu dyskomfort wśród mieszkańców Wałbrzycha, którzy nie mogą w pełni cieszyć się obcowaniem z bliskimi w zaciszu swoich domostw.

Podobna sytuacja dotyczy przestrzeni społecznych. Te, które powinny pełnić funkcje podwórek (szczególnie na terenie starej zabudowy wielorodzinnej), często nie są w ogóle do tego przystosowane. Nie zostały wyposażone w żadne elementy infrastruktury niezbędne do wypoczynku dla dorosłych i dzieci. Na próżno szukać tu placów zabaw, półprywatnych przedogródków czy też innych obiektów rekreacyjnych. Z pewnością nie sprzyja to integracji mieszkańców poszczególnych osiedli i ogranicza nawiązywanie kontaktów sąsiedzkich.

Przestrzeń miejska wymaga wprowadzenia wielu zmian i rewitalizacji. Tylko wtedy mieszkańcy będą mogli w pełni cieszyć się życiem i spojrzeć z optymizmem w przyszłość. Dzisiejsze miasto nie jest bowiem dla nich przyjazne. Szare i zaniedbane pogłębia depresyjne nastroje.

6. Rewitalizacja i rewaloryzacja zdegradowanych obszarów i obiektów pogórniczych

Dużą szansą we współczesnym rozwoju Wałbrzycha są tereny pokopalniane, które winny zostać jak najszybciej poddane rewitalizacji. Górnictwo węglowe w Wałbrzychu umożliwiło miastu prężny rozwój nie tylko w tej gałęzi przemysłu. Dostępny nośnik energii zdecydowanie wpłynął również na postęp w dziedzinie koksownictwa, ceramiki, włókiennictwa, hutnictwa. Likwidacja kopalń i upadek przedsiębiorstw pracujących na rzecz górnictwa pozostawiły po sobie wiele zabytków techniki. Niektóre z nich zachowano, inne wciąż czekają na moment, który pozwoli im się odrodzić na nowo. W kompleksach pokopalnianych drzemie ogromny potencjał. Idealnie nadają się pod zagospodarowanie w kierunku rekreacyjno-sportowym, również z uwagi na ukształtowanie terenu. Ich rewitalizacja i rewaloryzacja stałyby się dużym „krokiem naprzód”. W efekcie takich działań miasto otrzymałoby wiele

nowych i atrakcyjnych przestrzeni publicznych. Tym samym stałoby się chętniej i częściej odwiedzane przez turystów spoza regionu i z zagranicy.

Programem rewitalizacji i rewaloryzacji nie zostały jak dotąd objęte tereny wokół szybów: „Jan”, „Tytus” i „Chwalibóg”.

Kompleks szybu „Jan” w Białym Kamieniu, obecnie nieużytkowany, mógłby zostać zagospodarowany w kierunku rekreacyjno-dydaktycznym. Przekształciłby się w atrakcyjną przestrzeń publiczną z alejami spacerowymi, infrastrukturą sportową i rekreacyjną, bazą gastronomiczną i zapleczem dydaktycznym w formie prywatnego muzeum górnictwa.

Kompleks szybu „Tytus” w Konradowie jest obecnie użytkowany w celach handlowo-magazynowych. Jednak nadana mu funkcja w żaden sposób nie wykorzystuje potencjału terenu, zapewnia jedynie bieżącą konserwację obiektów. Cały kompleks można byłoby przekształcić w bazę gastronomiczną o niepowtarzalnym klimacie. Cieszyłby się on dużą popularnością wśród mieszkańców i turystów z uwagi na małą liczbę renomowanych restauracji w mieście.

Teren wokół szybu „Chwalibóg” obecnie pełni funkcje gospodarczo-handlowe. W ten sposób marnotrawiony jest jego potencjał i walory zabytkowe. Obszar ten można byłoby przekształcić w kompleks usługowy. Bardzo przydatna w tym rejonie byłaby galeria handlowa wraz z otaczającymi ją terenami zielonymi. Obiekt ten wzbogaciłby ofertę usługową miasta, które do tej pory nie posiada jeszcze nowoczesnego centrum handlowego (pierwsza galeria w Wałbrzychu – „Galeria Victoria” – zostanie otwarta dopiero wiosną 2010 roku). Dużą atrakcją centrum z pewnością byłoby również pierwsze wielkoekranowe kino w mieście, mieszkańcy bowiem zmuszeni są korzystać ze starych, niezmodernizowanych sal kinowych. Cały kompleks stałby się nową przestrzenią publiczną z bazą gastronomiczną i rozrywkową. Wieża szybu „Chwalibóg” mogłaby ożyć na nowo. Po przeprowadzeniu prac remontowych i restauratorskich pełniłaby funkcję punktu widokowego.

Tereny dawnej kopalni węgla kamiennego i koksowni „Wałbrzych” z wieżami szybowymi „Chrobry I” i „Chrobry II” nie zostały dotąd objęte programem rewitalizacji i rewaloryzacji. Częściowo przeszły w ręce prywatnych firm, które utworzyły tu swoje siedziby (np. firma ochroniarska Vicotel).

Obszar ten mógłby zostać wykorzystany na cele rekreacyjne i usługowe. Mógłby zostać przekształcony np. w ogromny kompleks sportowy i hotelowy, oferujący szeroką gamę rozrywek. Miasto, ubogie w tereny sportowe, mogłoby wreszcie zaoferować mieszkańcom i inwestorom alternatywne formy spędzania wolnego czasu. Mogłyby powstać profesjonalne boiska do piłki nożnej, koszykówki, siatkówki, korty tenisowe, baseny, pola golfowe oraz tereny zielone.

Z pewnością kompleks cieszyłby się popularnością wśród mieszkańców zarówno Wałbrzycha, jak i sąsiednich miejscowości. Powstałaby tu również atrakcyjna baza hotelowa dla turystów z Polski i zagranicy. Nadanie tym terenom nowej funkcji, przy zachowaniu obiektów przemysłowych, podniosłoby ich walory estetyczne i przede wszystkim ocaliło od ostatecznej dewastacji.

Wiele jest innych terenów pokopalnianych, do tej pory niezagospodarowanych (np. wokół szybu „Staszic”, „Szybów Siostrzanych”).

Ciekawym przykładem właściwego zagospodarowania może być teren po byłej kopalni i koksowni „Victoria”. Funkcjonują tu Wałbrzyskie Zakłady Koksownicze „Victoria”. Są one jedynym zakładem przemysłowym o tradycji sięgającej XVIII wieku. Utrzymał się on dzięki mądrym i odpowiedzialnemu zarządzaniu. Przedsiębiorstwo ma duże doświadczenie i osiągnięcia. Produkuje się tu koks, gaz koksowniczy oraz produkty węglopochodne (jak smoła surowa, benzol i siarczan amonu). Firma jest światowym liderem w produkcji koksu odlewniczego specjalnego o granulacji +100 mm¹³, na poziomie ok. 400 tys. ton rocznie, podczas gdy popyt krajów europejskich wynosi od 1 do 1,2 mln ton. To sprawia, że jest znana i bardzo ceniona na światowym rynku.

Mówiąc o rewitalizacji terenów pokopalnianych, widząc w nich drzemiący ogromny potencjał usługowo-rekreacyjno-turystyczny, należy podkreślić fakt, iż Wałbrzych ze względu na swe położenie, warunki naturalne jest miastem bogatym w tereny typowo rekreacyjne. Niestety, nie wszystkie są właściwie zagospodarowane. By uczynić z miasta ważne miejsce na mapie turystycznej Europy, należałoby je prawidłowo zagospodarować i powiększyć ich areał, wykorzystując w tym celu tereny pokopalniane. Miasto stwarza warunki do uprawiania kolarstwa górskiego i szosowego. Słynie z takich imprez, jak: Mistrzostwa Europy w Kolarstwie Górskim, Puchar Europy i Mistrzostwa Europy w Trialu, Cross Country E1-XC, Maraton Polski MTB i inne. Organizuje co roku rajd „Hałda” o randze Mistrzostw Polski Samochodów Terenowych. Impreza odbywa się na pokopalnianej hałdzie. W 2004 r. odbyły się tu eliminacje mistrzostw Europy samochodów ciężarowych „Europa Truck Trial”.

W mieście istnieje szereg szlaków turystycznych, które prowadzą do wielu ciekawych miejsc, zarówno w samym Wałbrzychu, jak i w okolicach. Przebiega przez nie Europejski Pieszy Szlak Długodystansowy E3 Atlantyk – Ardeny – Czeski Las – Sudety – Karpaty – Morze Czarne, o długości 9,5 km na odcinku wałbrzyskim (całość ok. 4000 km), oznaczony kolorem czerwonym.

Na terenie miasta czynne są tylko dwie hale sportowe i trzy większe zespoły kortów tenisowych. W dzielnicy Nowe Miasto przed II wojną światową powstał niezwykle kompleks sportowy, będący dumą ówczesnych wałbrzyszan. Usytuowano tu stadion z widownią na blisko 10 000 miejsc, otwartą pływalnię z miejscem do plażowania, trzy boiska, pięć kortów tenisowych, tor narciarski i saneczkowy, salę gimnastyczną z szatnią i pomieszczeniami klubowymi. Oprócz funkcji sportowej i rekreacyjnej teren pełnił również funkcję miejsca do wszelkiego rodzaju masowych zgromadzeń i demonstracji. Przez wiele lat stanowił własność klubu Sportowego „Górnik”. Obecnie niszczeje, zdewastowany stadion w niczym nie przypomina

¹³ www.wzkvictoria.pl.

na kompleksu z dawnych lat. Oprócz stadionu znajduje się tu hala lekkoatletyczna (powstała w 1966 r.). W 2008 r. przeprowadzono jej kapitalny remont – wykonano termoizolację, odnowiono elewacje i wnętrza obiektu.

Wałbrzych jest bogaty w zieleń miejską – posiada 7 parków, tj.: Park im. Jana Sobieskiego w Śródmieściu na Górze Parkowej (dawne Wzgórze Szubieniczne), ze 113 gatunkami i odmianami drzew oraz krzewów; Park im. Tadeusza Kościuszki w Sobiecinie z 1837 r., ze 120 gatunkami i odmianami drzew i krzewów, z licznymi schodami i punktami widokowymi; Park w Rusinowej z lat 30. XX wieku, z 61 gatunkami i odmianami drzew oraz krzewów, w kształcie trapezu; Park im. Sybiraków powstały w latach 1970-1972 w miejscu dawnego składowiska odpadów i ewangelickiego cmentarza, z 46 gatunkami drzew i krzewów, z rozległą siecią alei i placami; Park Czetrtritzów z 1886 r., z 69 gatunkami i odmianami drzew oraz krzewów, na planie wieloboku, w otoczeniu Pałacu Czetrtritzów, ze szczególnymi walorami estetycznymi i dendrologicznymi, pomnikami przyrody; Książański Park Krajobrazowy utworzony w 1981 r., zlokalizowany na terenie brzeżnej strefy Pogórza Wałbrzyskiego, graniczący z Podzamczem, Szczawienkiem i Lubiechowem, o powierzchni 3122 ha kompleksów leśnych i 4669 ha strefy ochronnej; Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich, utworzony w 1998 roku, o powierzchni 6493 ha, z otuliną 2894 ha, zlokalizowany w południowej części miasta, od południa graniczący z czeskim Parkiem Krajobrazowym „Broumovsko”¹⁴. Poprzez zagospodarowanie terenów pokopalnianych powierzchnia parków Wałbrzycha mogłaby zostać podwojona.

7. Podsumowanie

Wałbrzych po II wojnie światowej odgrywał bardzo ważną rolę na Dolnym Śląsku. Od 1975 r. widniał na mapie Polski jako stolica województwa wałbrzyskiego. Był silnym ośrodkiem przemysłowym. Górnictwo węgla kamiennego stanowiło dominującą gałąź gospodarki, która zdeterminowała charakter Wałbrzycha. Tryb życia mieszkańców podporządkowano pracy w kopalni i w efekcie dominującej funkcji kopalnie ukształtowały specyficzne środowisko górnicze. Dzielnice lokalizowano w otoczeniu zakładów, często w dużych odległościach od siebie. W mieście panował górniczy klimat, przejawiający się we wszystkich sferach życia społecznego, gospodarczego i kulturowego.

Niekorzystne zmiany zaszły od 1990 r., kiedy to postawiono w stan likwidacji wszystkie wałbrzyskie kopalnie. W Wałbrzychu zapanował chaos, bezradność ogarnęła mieszkańców. Wszyscy przegrali w starciu z brutalną rzeczywistością. Brak pracy i związanych z tym środków finansowych stały się głównym proble-

---

¹⁴ K. Jankowski, S. Junak, K. Kułaga, wyd.cyt.

mem, z jakim przyszło się miastu zmierzyć. Władze nie potrafiły zapewnić „lepszego jutra”. Pogłębiająca się depresja i bezsilność przyniosły ze sobą szereg patologii społecznych.

Obecnie Wałbrzych powoli odbudowuje swój wizerunek. Pamięta o swoich górniczych tradycjach i stara się je pielęgnować. Jednak ponad wszystko wyznacza sobie inną drogę rozwoju, opartą przede wszystkim na turystyce. Ma ku temu doskonałe warunki. Może zaoferować wspaniałe zlokalizowane na pagórkach tereny pokopalniane, malownicze krajobrazy Gór Wałbrzyzkich, bogate dziedzictwo kulturowe. Potencjał miasta w kontekście turystyki jest ogromny i powinien zostać w pełni wykorzystany. Byłe tereny kopalniane, objęte programem rewitalizacji i rewaloryzacji, przekształciłyby się w nowe, przyjazne mieszkańcom przestrzenie publiczne, których miasto zbyt wiele nie posiada. Podniosłyby walory estetyczne miasta i w efekcie zwiększyłyby ruch turystyczny. Ich zagospodarowanie, szczególnie w kierunku rekreacyjno-sportowym, zaowocowałoby również większym zainteresowaniem ze strony inwestorów. Stworzyłyby to Wałbrzychowi doskonałe warunki do rozwoju, dzięki czemu mógłby odbudować swoją dawną pozycję w regionie i w efekcie odrodzić się na nowo.

8. Wnioski końcowe

- Wałbrzych to wyjątkowa jednostka osadnicza ze względu nie tylko na malownicze położenie wśród gór, ale przede wszystkim niepowtarzalny charakter miasta, wynikający z syntezy niemieckiego stylu zabudowy z architekturą typowo przemysłową.
- Jest miastem o dość chaotycznej strukturze funkcjonalno-przestrzennej. Dzielnice znajdują się w dużych odległościach od siebie, poprzedzielane są terenami zielonymi, nie zawsze właściwie zagospodarowanymi. Ta sytuacja wynikała z faktu ich lokowania w pobliżu szybów kopalnianych, a więc w miejscach wydobycia surowca.
- Miasto ma ogromny potencjał do rozwoju turystyki. Ciekawe ukształtowanie terenu, duża liczba szlaków, trasy rowerowe, bogate dziedzictwo kulturowe – wszystko to sprawia, że miasto jest coraz chętniej odwiedzane przez turystów.
- Powoli zanika mit „fabrycznego Wałbrzycha i zniszczonej natury”.
- Wałbrzych przeszedł długą drogę od początku zmian ustrojowych w latach 90. XX wieku. W mieście zaszło wiele przemian ekonomicznych, społecznych, funkcjonalno-przestrzennych.
- Tereny dawnych kopalni częściowo objęto programem rewitalizacji. Na zagospodarowanie pozostałych obszarów górniczych miasto jeszcze nie znalazło koncepcji i funduszy, co hamuje jego rozwój.
- Tereny pokopalniane doskonale nadają się na zaadoptowanie pod kątem zespołów sportowych, rekreacyjnych, baz noclegowych i gastronomicznych. Takie rozwiązanie stworzyłoby kolejne możliwości rozwoju miasta, zwłaszcza w kontekście turystycznym.

Literatura

- Czachorowska I., *Od powstania miasta do 1806 r.*, [w:] *Wałbrzych. Zarys monografii miasta na tle regionu*, Wydawnictwo DTSK Silesia, Wrocław 1993.
- Czajka S., *Przemiany Wałbrzycha*, Wałbrzyskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Wałbrzych 1985.
- Dudek A., Wojtas I., *Likwidacja kopalń, a środowisko*. Fizyka i Przyroda, Wałbrzych 2008.
- Jankowski K., Junak S., Kułaga K., *Wałbrzych i okolice. Przewodnik*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Wałbrzych 1998.
- Kłopot S.W., *Spoleczno-kulturowe aspekty przekształceń struktury gospodarczej rejonu wałbrzysko-noworudzkiego*, [w:] *Zagłębie węglowe w obliczu restrukturalizacji. Studia i Materiały*, Wydawnictwo i Drukarnia DTSK „Silesia”, Wrocław 1997.
- Mucha A., *Pamiętki wałbrzyskiego górnictwa węglowego*, Muzeum w Wałbrzychu – Oddział Muzeum Przemysłu i Techniki, Wałbrzych 2002.
- Strategia Rozwoju Miasta Wałbrzycha na lata 2001-2006* (www.um.walbrzych.pl/archbip/index3ae5.html?id=147&zwin=1)
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do roku 2013* (www.um.walbrzych.pl/strony/do_druku/.../sizr_walbrzych.doc)
- Szewczyk R., *Krajobraz po kopalniach*, „Wałbrzyski Informator Kulturalny” nr 10, Wałbrzych 2005.
- Szewczyk K., *Muzeum Przemysłu i Techniki w Wałbrzychu – rys historyczny*, „Wałbrzyskie Zeszyty Muzealne”, Muzeum w Wałbrzychu, Wałbrzych 2006.
- Tumidajewicz W., *Z dziejów przemysłu na ziemi wałbrzyskiej*, [w:] *45 Ogólnopolski Zlot Sudeckich Przodowników Turystyki Górskiej*, Oddział Ziemi Wałbrzyskiej PTTK, Wałbrzych 2006.
- Wałbrzyskie propozycje*, Wydano na zlecenie i przy współpracy Biura Promocji Miasta Urzędu Miejskiego w Wałbrzychu, Drukarnia BIMART, Wałbrzych 2005.
- www.muzeum.walbrzych.pl/mpit.php
- www.wzkvictoria.pl

POST-MINING AREAS OF WAŁBRZYCH, CHANGES IN THE ECONOMIC BASE AND IN THE SPATIAL STRUCTURE OF THE TOWN

Summary: The study concerned large post-mining areas of Wałbrzych which, after the liquidation of mines, are gradually undergoing the process of revitalisation. It also concerned the changes in the economic base and the spatial-functional structure of the town. Large post-areas are waste land which, could be adapted for public areas. In the recent 10 years Wałbrzych has been undergoing transformation on a scale never seen before. Liquidation of the mines has led to numerous spatial, social and economic changes. Immediately after the fall of the mining industry, it seemed that Wałbrzych existed without any perspectives, without the will to use its potential and that it was doomed to fail. Wałbrzych is still an important economic centre. The post-mining pit shafts are the best known symbol of Wałbrzych and should always exist in the landscape of the town and remind of its roots.